

– Адайларда барымта-сарымтамыз бар еді, жақсы келдің, – деп ауыл жігіттері Қалинязды олжасаламақ болады. Сонда Қалиняз Көтiбардың алдында өзiн былай таныстырды [2, 50].

Ал «XIX ғасырдағы қазақ поэзиясы» жинағында мағыналық өзгерiс орын алған:

«Қалиняз жолаушылап келе жатып, Әлiм Көтiбар аулына кездеседi.

– Адайларда барымта-сарымтамыз бар едi, жақсы келдiң, олжасалап алдында өзiн былай таныстырып, батыр аулының сый-құрметiне бөлiнедi [3, 141].

Ауыл жігіттерiнiң нақты қимыл-әрекетi «Ақберсн» жинағында ниеттену мәнінде берiлсе (*Қалинязды олжасаламақ болады*), «XIX ғасырдағы қазақ поэзиясы» жинағында әзiлдесу (*олжасалап алайық деп қалжыңдаса керек*) сияқтындағы өзгеше ренкке ойыққан.

Қалиняз Шопықұлы шығармалары «Ақындар аманаты» атты қазақтың ауызша әдебиетi жинағында жарық көрдi [11, 135-188]. Қалиняздың Көтiбарға айтқаны «XIX ғасырдағы қазақ поэзиясы» жинағына енген мәтiннiң негiзiнде, «Көтiбар бөтен кiсiм бе?» деген тақырыптен еш өзгерiссiз берiлген [11, 136].

Қазақстан Республикасы «Ғылым ордасы» Ғылыми кiтапханасының қолжазба қорында «Ер Қармыс» жырының бiр нұсқасы сақталған [12, 2-8-б.] Нақты оқиға желiсiне құрылған жыр сюжетiнде айырмашылық болмағанмен, кейбiр өзгешелiктер бар. Мысалы, Адайдың Ыстыбай мен Сарының елiн түрiкпендер шауып кетедi, ал бұрынғы жинақтарда «*Мықтыбай мен Сарының Бұйықт елiн көредi*».

«Бұлдыр-бұлдыр Мана тау

Мана тауға келедi.

Мана таудың түбiнде

Боз кiреуке жол дейдi.

Маңғыстаудың кара оты

Бiздiң өскен жер дейдi.

Тiлектi Алла бер дейдi.

Құлақшынды қазақтан

Ел шетiне кел дейдi».

Сол мезгiлдер болғанда шабылып кеткен адайдан он төрт жасар қыз бала: «Ала шапбау тұмарша Тағының шығар күн қайда» деп аң ұрады, «Осы жауды естiмей Қармыс сынды көкемiз Үйiнде қалған секiлдi» деп өкiнiш бiлдiредi. Жау артылып кеткен соң жасырынып жатып қалған он екi жасар бiр бала сай iшiндегi бiр торы атқа мiнiп жау шапқанын хабарлайды.

Ер Қармыс жаудан кетiп қайтарып келген Төлeп батыр бастаған батырлармен қоштасып, соңғы аманатын айтады:

«Осы бiр жауға келгенде

Екi айналып келмедi-ау

Он бестетi менiң жасым-ау

Мынау тұрған боз төбе

Басына менi қойыңыз.

Өлейiң деп жатсам да

Көңiлiме тоқ болсын

Қабiрiмдi терең ойыңыз.

Не айтайын сөндерге

Айналайын ел-халқым.

Хош аман ендi болыңыз».

Қолжазбаның соңында «Өтегенов Сұлтан бұны Нұрымдiкi дейдi. Дәулетқали Мұратов Қалиняздiкi дейдi» деген жазу бар. Жыр көлемi 536 өлең жолынан тұрады, қаламмен кейiн мәтiнге қосымша жол шетiне жазылғаны 84 өлең жолын құрайды. Қолжазбалық мәтiннiң жинақтарда жарияланып жүрген нұсқадан айырмасы бiршама, оны ғылыми айналымға енгiзу қажет.

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының қолжазба қорында сақтаулы «Батыр Төлeп (Қармыс батыр)» жырының мазмұнында шамалы мотивтiк өзгешелiк бар: Жаугершiлiк заманда түрiкпеннiң мың қаралы адамы адайдың үш ауылын шауып кетедi. Жасырынып аман қалған сегiз жасар бала сайдан қойшының тұсаулы жауыр торы атын кезiктiрiп, жайдақ мiнiп алып, «Қармыс» деп ұрандап шабады. Таң намазы алдында дәрет алуға далаға шыққан тоқсанға келген Қармыс батыр баланың даусын естидi. Қармыс таң намазын асыға оқып, белдеуде байлаулы тұрған күрең атына мiнiп, қолына найзасын алып, дауыс шыққан жаққа қарай шаба жөнеледi. Балаға кездесiп мән-жайды бiлген Қармыс жау сонына түседi. Сәске кезiнде көп жауды қуып жетедi, көп түрiкпенмен шайқасып жараланады. Ұрандап шыққан сегiз жасар бала басқа ауылдарға да хабар жеткiзген екен. Бастығы Төлeп деген батыр болып он бес кiсi жауды қууға шығады, жараланып қалған Қармысты көредi. Төлeп батыр қасылдағы батырлармен түрiкпендi жайратып жеңiп, көп олжамен қайтады. Жауды жеңiп қайтқанын естiген Ер Қармыс жұртымен қоштасып дүние салыпты. Жаудан қайтарылған ел орнына қайта келедi [13, 4-дәптер].

Жыр мәтiнiн Ақтөбе облысы, Мұғалжар ауданы, Жұрын ауылында сегiз жылдық мектеп директоры, тарих-география пәнiнiң мұғалiмi Қабай Бекниязов 1968 жылы 20 мамырда қағазға түсiрген. Жырдың басындағы түрiкпендердiң адай ауылын шауып кететiн оқиғасын кара сөзбен әңгiмелеп берген. 1927 жылы Ақыняз Салмағамбетов деген елудердегi кiсiден алып «Аламан» деген кiтаптан оқыған. Жырдың аты «Қармыс батыр» әлде «Төлeп батыр» екенi есiнде нақты сақталмаған, ол кезеңде ауылдық мектепте 2-сынып оқушысы болған. Ауыз әдебиетi үлгiлерiн ел аузынан жинап алып, Қабай Бекниязов институттың «Текстология және қолжазба» бөлiмiнiң қолжазба қорына тұрақты түрде жiберiп отырған. Институт қызметкерi Гүлжаһан Сұлтанғалиеваға 1968 жылы 25 шiлдеде жазған хатында ол бұдан бұрын Әбубәкiр Кердерiнiң өлеңдерiн, «Айдос батыр» жырын (оның аты-жөнi Бекниязов деп «Батырлар жырының» 3-томына жазылған түсiнiкте (524-б.) қате басылған) ел аузынан жинағанын атап көрсеткен [13, 1-дәптер].

Халық мұрасының жанашыры, фольклортанушы, филология ғылымдарының докторы, профессор Қыдырәлi Саттаров Қалиняз